

Adam Dąbrowski
Uniwersytet Jagielloński

METODA STUDIUM PRZYPADKU KROK PO KROKU

Robert K. Yin. *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody.* Tłum. Joanna Gilewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2015, 317 s.

Książka *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody* autorstwa Roberta K. Yina ukazała się w Polsce w 2015 roku (tłum. Joanna Gilewicz). Pozycja nie jest jednak nowa. W USA ukazało się już jej pięć edycji (pierwsze wydanie w 1984 roku), a autor przygotował również szereg pozycji dotyczących prowadzenia studiów przypadku w formie artykułów naukowych oraz antologii. W języku polskim jest dostępna obecnie jedynie książka, recenzowana w niniejszej publikacji.

Na wstępie warto zwrócić uwagę na techniczną stronę książki. Praca liczy 317 stron, składa się z sześciu rozdziałów oraz następujących części: O autorze, Przedmowa, Wprowadzenie, Aneks A: Możliwości wykorzystania studium przypadku w dziedzinie psychologii, Aneks B: Możliwości wykorzystania studium przypadku w badaniach ewaluacyjnych, Aneks C: Wykaz studiów przypadku (cytowanych w ramach lub w materiałach uzupełniających), Słowniczek terminów bezpośrednio związanych ze studium przypadku, Bibliografia, Indeks autorów oraz Indeks przedmiotowy. Książka posiada dwa spisy treści, jeden skrócony, który jest jakby nawigacją po całości dzieła, natomiast drugi – szczegółowy – zajmuje aż siedem stron, lecz pozwala wnikliwie zapoznać się z zawartością kolejnych części oraz odkryć logikę następujących po sobie rozdziałów i podrozdziałów. Biorąc pod uwagę duży potencjał praktycznego zastosowania zawartej w książce wiedzy, na pozytywną ocenę zasługuje umieszczenie na końcu pracy indeksu autorów i indeksu przedmiotowego. Dzięki temu osoby, które próbują realizować badania metodą studiów przypadku nie tylko ze środowiska akademickiego, ale choćby ze środowiska organizacji pozarządowych, mogą w sposób bardziej przystępny odszukiwać i wracać do potrzebnych informacji. Jest to w obecnych czasach duża zaleta książki biorąc pod uwagę

sporą popularność omawianej metody między innymi w projektach europejskich, w procesie ewaluacji ich wdrażania¹. Autor również zwraca uwagę na fakt wzrastającej popularności używania studium przypadków, wskazując we wprowadzeniu trzy dowody potwierdzające taki stan rzeczy: (1) analizę wystąpień danego słowa w opublikowanych książkach na podstawie narzędzia Ngram Viewer² wyszukiwarki Google, (2) publikowanie obszernych prac przeglądowych, dokumentujących daną metodę w sformalizowany sposób oraz (3) publikacje wyników badań, w których metody studium przypadku zostały wykorzystane w różnych dziedzinach nauki.

Niestety, wspomniane dane zebrane za pomocą narzędzia Ngram Viewer muszą polskiemu czytelnikowi wystarczyć jako uzasadnienie ogólnej tezy o wzroście zainteresowania omawianą metodą na świecie. Narzędzie nie wyszukuje polskich fraz, dlatego nie jest możliwe przygotowanie analogicznego zestawienia dla oceny hipotezy o wzrastającym zainteresowaniu studium przypadku w Polsce. Co interesujące, wykorzystując inne narzędzie oferowane przez Google (Google trends), które udostępnia informacje na temat liczby, pochodzenia oraz zależności od czasu i głównych regionów zapytań wpisywanych poprzez wyszukiwarkę Google, należy stwierdzić, że w latach 2004–2016 liczba zainteresowanych frazami *studium przypadku* oraz *case study*³ w Polsce malała. Kolejny argument autora również nie jest trafiony w kontekście prac publikowanych w Polsce. Nie powstała do tej pory żadna antologia czy encyklopedia omawiająca interdyscyplinarnie metodologię studium przypadku. W literaturze można znaleźć raczej przykłady publikacji omawiających jedno lub kilka studiów przypadków realizowanych w ramach jednego projektu (badawczego) niż swego rodzaju kompendium wiedzy na ten temat. Trzeci argument zdaje się najlepiej przemawiać do polskiego czytelnika. Analiza tekstów zamieszczonych w latach 2005–2016 w prestiżowym czasopiśmie zajmującym się problematyką badań jakościowych „Przegląd Socjologii Jakościowej” wskazuje, że jedyne teksty zawierające frazę *studium przypadku* zostały

¹ Przykładem może być program LEADER wdrażany w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), którego jednym z komponentów jest działanie Lokalnych Grup Działania (LGD) opartych na przygotowanych przez te grupy Lokalne Strategie Rozwoju. Każda LGD w okresie programowania 2007–2013 musiała poddać się ewaluacji lub autoewaluacji. Stworzone na tej podstawie dokumenty, a także raporty omawiające cały program pokazują, że często wybraną metodą prowadzenia ewaluacji było studium przypadku.

² Udostępnione przez Google narzędzie do analizy występowania słów w zindeksowanych przez Google księgozbiorach pozwala sprawdzać występowanie interesujących użytkownika słów w ujęciu historycznym.

³ W wielu pracach poświęconych studium przypadku zamiennie używana jest nomenklatura anglojęzyczna, dlatego do analizy dodano również frazę *case study*, regionalizując jednak poszukiwania trendów do terytorium Polski.

opublikowane w ostatnich trzech latach (2013⁴–2016), co może być wskaźnikiem wzrostu zainteresowania tą metodą.

W strukturze książki na uwagę zasługują także liczne ramki (50 ramek) obejmujące ponad 50 publikacji, w których zawarte są ważne i ciekawe dla osób zajmujących się prowadzeniem studium przypadku informacje. Książka zawiera również tabele i diagramy, które dobrze wizualizują omawiane treści. Praca z książką jest wyjątkowo ułatwiona poprzez zastosowanie diagramów wprowadzających, składających się z sześciu kół symbolizujących sześć rozdziałów tekstu głównego, ale też równocześnie logikę procesu badawczego. Jest to zatem mapa prowadząca czytelnika przez książkę, jak i przez proces badawczy metodą studium przypadku. Autor wprowadził rozwiązania, które mogą być pomocne dla różnych grup odbiorców, w zależności od przeznaczenia publikacji, jak i stopnia zaawansowania umiejętności czytelnika w zakresie korzystania z omawianej metody. Wprowadzenie ćwiczeń praktycznych, zamieszczanych na końcu poszczególnych partii materiału, czy wskazówek i abstraktów przed każdym rozdziałem miało na celu ułatwienie pracy z książką zainteresowanym osobom niezależnie od stopnia posiadanych kompetencji. W tym sensie można powiedzieć, że książka jest przystępna dla wszystkich chcących poznać i/lub zgłębiać meandry prowadzenia badań omawianą metodą.

Ze względu na specyfikę studium przypadku, prezentowane w książce tabele nie zawsze są dla czytelnika z Polski praktyczne. Tak dzieje się w przypadku tabeli na stronie 38, gdzie możemy znaleźć listę dwunastu dyscyplin i specjalności zawodowych wraz z przyporządkowanymi do nich przykładami prac, w których opisano zastosowanie metody studium przypadku. Wszystkie odniesienia prowadzą do literatury zagranicznej i równocześnie do opisanych studiów przypadków w różnych kontekstach społeczno-kulturowych. Polski czytelnik raczej byłby zainteresowany przykładami realizacji takich badań w kraju. Omawiając przykłady wykorzystania tej specyficznej metody badawczej należy uwzględnić kontekst różnic kulturowych. Oprócz oryginalnych prac proponowanych przez Roberta K. Yina warto zapoznać się zatem również z pracami napisanymi przez polskich badaczy. Poniżej przedstawiona została tabela z dyscyplinami oraz specjalnościami zawodowymi wskazanymi przez Yina i przykładami zastosowania w nich metody studium przypadku w Polsce. Należy jednak zaznaczyć, że przedstawione prace stanowią arbitralnie wybrane przykłady stosowania omawianej metody przez badaczy. Oznacza to, że wskazania nie stanowią wybranych „najlepszych” opracowań, a jedynie są egzemplifikacją przeprowadzonych projektów przez polskich badaczy.

⁴ Wzięto pod uwagę ostatni wydany numer czasopisma z sierpnia 2016 roku.

Tabela 1. Polskie przykłady zastosowania metody studium przypadku

Dziedzina	Przykładowe prace
DYSCYPLINY	
Antropologia i etnografia	Wygnańska, Joanna. 2016. <i>Doświadczenie biograficzne życia w dwóch kulturach. Studium biograficzne przypadku</i> . „Przegląd Socjologii Jakościowej” tom XII, nr 2: 168–190.
Politologia	Mieñkowska-Norkiene, Renata. 2012. <i>Konflikty w rządzienu ponadnarodowym – studium przypadku Unii Europejskiej</i> . „Studia Politologiczne. Marketing polityczny i komunikowanie polityczne. Nowe zjawiska, nowe wyzwania” vol. 24: 348–368.
Psychologia	Bodanko, Anatol. 2012. <i>Geneza, istota i zastosowanie praktyczne metody indywidualnych przypadków</i> . „Nauczyciel i Szkoła” 1 (51): 177–195.
Socjologia	• Haber, Lesław H. 2001. <i>Mikrospołeczność informacyjna: na przykładzie miasteczka internetowego Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie</i>. Kraków. Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH. • Broszkiewicz, Wojciech. 2010. <i>Kapitał kulturowy młodego pokolenia Polski współczesnej. Studium na przykładzie wybranych społeczności Podkarpacia</i>. Rzeszów. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. • Rozmus, Paweł, Dorota Jedlikowska i Kamil Łuczaj. 2014. <i>Polityka społeczna wobec niepełnosprawności. Teoria badań i praktyka działań na podstawie konkretnych przedsięwzięć realizowanych na rzecz osób niepełnosprawnych</i>. „Studia Socjologiczne” 2(213): 63–83. • Karkowska, Marta. 2016. <i>Międzypokoleniowe transmisje pamięci. Na podstawie badań we wsiach świętokrzyskich</i>. „Studia Socjologiczne” 3(222): 101–132. • Burski, Jacek. 2016. <i>Klasa średnia a perspektywa biograficzna. Empiryczne studium przypadku</i>. „Przegląd Socjologii Jakościowej” tom XII, nr 2: 78–93.
SPECJALNOŚCI ZAWODOWE	
Rachunkowość	Uziębło, Aldona. 2016. <i>Ocena gospodarki finansowej przedsiębiorstwa ze szczególnym uwzględnieniem zdolności do spłaty zobowiązań krótkoterminowych. Studium przypadku: Grupa Kapitałowa Alma Market SA oraz Spółka Alma Market SA w latach 2011–2015</i> . „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania” tom 9: 313–336.
Przedsiębiorczość i przedsiębiorczość międzynarodowa	Knasiński, Maciej. 2015. <i>Rozwój systemu controllingu w POL-EKO-APARATURA SP.J. – studium przypadku</i> . „Ekonomiczne Problemy Usług” nr 120: 37–51.
Edukacja	Kowska, Małgorzata. 2015. <i>Strategie dyscyplinowania dzieci stosowane przez rodziców nieheteroseksualnych i ich partnerów – studium przypadku</i> . „Przegląd Badań Edukacyjnych” vol. 1, nr 20: 83–102.
Ewaluacja	Olejniczak, Karol, Marek Kozak i Bartosz Ledzion (red.). 2008. <i>Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki</i> . Warszawa. Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
Marketing	Badzińska, Ewa i Edyta Gołąb-Andrzejak. 2015. <i>Satysfakcja klientów jako źródło sukcesu organizacji – studium przypadku</i> . „Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu” nr 41, t. 1: 81–91.

Pielęgniarstwo i zdrowie publiczne	Kilańska, Dorota, Milena Staszewska, Natalia Urbanek, Aleksandra Andrzejak i Justyna Purgał. 2014. <i>Planowanie opieki według międzynarodowego standardu ICNP® w Podstawowej Opiece Zdrowotnej — studium przypadku</i> . „Problemy Pielęgniarstwa” tom 22, nr 4: 539–545.
Administracja publiczna	Ilnicka-Jordan, Paulina. 2015. <i>Skuteczność ustawy o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów – studium przypadku</i> . „Administracja. Teoria – Dydaktyka – Praktyka” (41) 4: 122–144.
Praca socjalna	Bielińska, Katarzyna. 2012. <i>O miłości partnerskiej u osób po chorobie nowotworowej – studium przypadku</i> . „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” nr 3: 78–91.

Źródło: opracowanie własne.

Jak wspomniano, książka zawiera sześć rozdziałów, są to: (1) „Zanim zaczniesz: czy i kiedy wybrać studium przypadku jako metodę badawczą”, (2) „Projektowanie studium przypadku: identyfikowanie przypadków i ustalanie logiki studium przypadku”, (3) „Przygotowanie do gromadzenia danych: co należy zrobić przed przystąpieniem do gromadzenia danych w studium przypadku”, (4) „Gromadzenie danych: zasady, których należy przestrzegać, pracując z sześcioma źródłami danych” (5) „Analizowanie danych: od czego rozpocząć analizę, podejmowane wybory i ich skutki” oraz (6) „Tworzenie raportu: jaki materiał uwzględnić w raporcie i jak go skomponować”. Tytuły poszczególnych rozdziałów są na tyle wymowne, że nie wymagają dodatkowego opisu ich zakresu merytorycznego.

Przedmowę do książki napisał Donald T. Campbell (1916–1996). Amerykański psycholog stwierdza w swoim tekście: „coraz bardziej przekonuje mnie twierdzenie, że istotą metody naukowej jest nie tyle samo eksperymentowanie, ile raczej strategia weryfikowania prawdopodobnych rywalizujących hipotez” (s. 19). Wydaje się, że jest to niezwykle aktualne i podstawowe twierdzenie. Coś, co nazywane jest współcześnie szumem informacyjnym, dotyczy również nauki. Dyscypliny społeczne, jak socjologia, od swoich początków zadają pytania nie tylko o możliwości zbierania informacji o świecie, ale również trafnego i rzetelnego ich analizowania i wyprowadzania możliwie jak najbardziej precyzyjnych wniosków. Pozytywistyczne postulaty metodologiczne są nadal inspiracją dla badaczy, którzy w swoich staraniach dążą do obiektywizmu, jednak niejednokrotnie sam przedmiot badania nie jest możliwy do uchwycenia w matematyczne schematy. W związku z tym, nastawienie na weryfikowanie prawdopodobnych rywalizujących ze sobą hipotez jest rozwiązaniem, które w socjologii staje się szczególnie ważne, w świecie, w którym problemu nie stanowi pozyskanie informacji, ale wydobycie ich z chaosu wiedzy. Przywołany cytat Campbella słusznie wskazuje czytelnikowi, z jaką pozycją ma do czynienia. Książka – jak zostanie to opisane w dalszej części – zwraca wielokrotnie uwagę na problemy nie tylko ze stawianiem pytań, ale także dotyczące interpretacji oraz potwierdzania formułowanych wniosków (technikom analizowania studium przypadku poświęcony jest w całości rozdział 5).

Pierwszy rozdział został podzielony na kilka sekcji. Pierwsze podsumowanie dotyczy fragmentu książki opisującego rolę i wagę stawiania pytań. Intencją autora było zarysowanie problemu stawiania pytań badawczych oraz dopasowywania do nich, a także do kontekstu prowadzonych badań, odpowiedniej metody. Autor podaje trzy czynniki, które jego zdaniem mają tutaj znaczenie. Są to (1) typy pytań badawczych, (2) zakres kontroli nad faktami behawioralnymi oraz (3) stopień zainteresowania faktami współczesnymi w przeciwieństwie do faktów o charakterze wyłączenie historycznym (s. 41–45). Dobre postawienie diagnozy projektowanego badania, biorącej pod uwagę wspomniane czynniki ma dać odpowiedź, czy w konkretnym przypadku prowadzenia badań najbardziej zasadne będzie wybranie metody eksperymentalnej, sondaży, analizy archiwalnej, historycznej czy studium przypadku. Wspomniane kwestie są niezwykle ważne w prowadzeniu badań. Stawianie pytań badawczych oraz precyzyjne określenie celów badawczych przekładają się na efektywność prowadzonych badań. Autor nie wskazuje jednak innych aspektów prowadzenia badań, które wydają się ważne ze względu na prowadzenie procesu badawczego, jak np. wymiar czasowy badania, budżet prowadzenia badań, dostępność do danych i respondentów (np. operatu badawczego), aktualność danych, reaktywność metody czy sam przedmiot badania, który definiuje grupy badawcze. Także teorie i pojęcia, które zostaną wykorzystane w projekcie mają znaczący wpływ na to, jaką metodę i technikę badacz wybierze do zbierania danych, gdyż „każda metoda badawcza ma swoje mocne i słabe strony, a do badania niektórych pojęć pewne metody nadają się bardziej niż inne” (Babbie 2003: 130).

Analizując książkę pod względem jej szerokiego zastosowania zarówno przez doświadczonych badaczy, jak i adeptów badań społecznych warto zwrócić uwagę na to, że autor nie zalicza jednoznacznie metody studium przypadku do badań jakościowych, jak czyni to np. Earl Babbie (Babbie 2003: 320). Jest to o tyle cenna uwaga, że w praktyce bardzo często utożsamia się *a priori* studium przypadku z potocznie nazywaną „jakościówką”, a opisy studiów przypadków raczej kojarzą się z interpretacjami obserwacji i/lub wywiadów. Postulat, że studium przypadku może być w całości lub w części prowadzone na podstawie analizy danych ilościowych, jest w tym sensie odkrywczy i zdecydowanie rozszerza możliwości zastosowania tej metody.

Definicja studium przypadku zaproponowana przez autora omawianej książki zwraca uwagę na dwa podstawowe jej elementy: (1) „Studium przypadku jest badaniem empirycznym, które zgłębia współczesne zjawisko („przypadek”) w kontekście rzeczywistości, zwłaszcza gdy granice między zjawiskiem a kontekstem nie są zupełnie oczywiste. [...] (2) Studium przypadku dotyczy technicznie rozpoznawalnej sytuacji, w której interesujących badacza zmiennych jest znacznie więcej niż punktów danych i dlatego czerpie dowody z wielu źródeł oraz potwierdza zbieżność danych metodą triangulacji, a podczas gromadzenia

i analizy danych odwołuje się do sformułowanych wcześniej założeń teoretycznych” (s. 48–49).

Definicja wskazuje zarówno cechy, jak i zakres studium przypadku, jednak pomija jeden fakt, który w dalszej części książki jest opisany przy okazji odpowiedzi na hipotetyczne zarzuty wobec metody. Obok zarzutów dotyczących rygoryzmu metodologicznego, dużych nakładów (zarówno finansowych, jak i czasowych, i innych zasobów potrzebnych do przeprowadzenia badania), komplementarności względem innych metod oraz rozróżnienia na przypadki naukowe i dydaktyczne, szczególnie istotne przy zastosowaniu studium przypadku wydają się poziomy generalizacji otrzymanych wyników badań. Autor zwraca uwagę na ważne ograniczenie metody, które powinno w dużej mierze decydować o jej wyborze: „studia przypadku, podobnie jak eksperymenty można uogólnić do twierdzeń teoretycznych, ale nie da się ich rozszerzyć na populacje czy uniwersa” (s. 52). Celem wyboru studium przypadku jest zatem analiza generalizująca, nie zaś partykularyzująca. Dla osób, które zastanawiają się nad wyborem tej metody, to sformułowanie jest istotne, a niezrozumienie poziomów generalizacji prowadzi częstokroć do błędnego wyprowadzenia wniosków z badań. „Należy podkreślić, że celem generalizacji analitycznej jest zawsze uogólnienie na inne konkretne sytuacje, a nie przyczynianie się do budowania abstrakcyjnej teorii” (s. 73).

Autor wyróżnia trzy rodzaje studium przypadku w zależności od specyfiki jego prowadzenia: (1) studium przypadku może być pojedyncze lub wielokrotne, (2) może zawierać dane ilościowe i/lub jakościowe, (3) studium przypadku może być metodą ewaluacyjną. Opisy poszczególnych rodzajów znajdują się w drugim rozdziale książki.

Dalej autor wyróżnia testy służące do oceny badań empirycznych w naukach społecznych. Wśród nich wymienia (1) test trafności konstrukcyjnej, (2) test trafności wewnętrznej, (3) test trafności zewnętrznej oraz (4) test rzetelności badań. Opisując pierwszy z nich, autor nie odnosi się do podstawowych pojęć z metodologii nauk społecznych, jakimi są konceptualizacja i operacjonalizacja, do których sprawdzenia sprowadza się test. Jest to o tyle zaskakujące, że autor przykłada dużą wagę do roli pojęć i precyzji pojęciowej, czego dowodem mogą być uwagi dotyczące nieużywania słowa „próba” w odniesieniu do studium przypadku (s. 74). Konceptualizacja i operacjonalizacja są uniwersalnymi zasadami, których przestrzeganie wymaga się niezależnie od metody badawczej. Są to etapy badań, których pominięcie lub zlekceważenie przekłada się na wiarygodność całych badań⁵. Ich znaczenie jest przedmiotem licznych opisów w dostępnej literaturze. Przyjmując, że książka może stać się podręcznikiem dla

⁵ Należy zwrócić jednak uwagę na specyfikę teorii ugruntowanej, w której etap konceptualizacji jest specyficzny (por. Charmaz 2016).

osób bez podstawowego przygotowania z zakresu metodologii badań społecznych, nazwanie „rzeczy po imieniu” byłoby z pewnością zabiegiem ułatwiającym mniej doświadczonym czytelnikom zorientowanie się, o jakie procedury (taktyki) chodzi.

Test trafności wewnętrznej związany jest z odkrywaniem prawdziwych i pozornych zależności w analizowanym zjawisku. Autor zwraca uwagę na dwa problemy związane z trafnością wewnętrzną (pominięcie czynnika interweniującego oraz ogólny problem wyciągania wniosków na podstawie różnych danych), jednak odsyła do literatury, aby zgłębić temat (s. 79). Może to budzić mylne przeświadczenie, że są to problemy, których łatwo jest uniknąć. Tymczasem autor zaznacza, że wiele podręczników traktuje o tych problemach, co może sugerować ich doniosłość (tamże).

Test trafności zewnętrznej ma służyć do pozyskania wiedzy, czy uzyskane wyniki badania można uogólnić poza konkretne badanie. Jest to duży problem, który wymaga rozróżnienia pomiędzy generalizacją analityczną oraz statystyczną. W pierwszym przypadku, rezultaty badania odnosimy bezpośrednio do testowanych teorii. Tutaj testowana teoria ma zasadnicze znaczenie, gdyż nie tylko daje podstawy do zaprojektowania badania, ale również interpretacji uzyskanych wyników. Generalizacja statystyczna dotyczy natomiast wyciągania wniosków z badań na temat całej populacji. Celem realizacji studium przypadku jest pierwszy rodzaj generalizacji i ważne jest, aby pokusa tworzenia wywodów na wyższym poziomie abstrakcji była przez ten fakt kontrolowana podczas analizy zebranego materiału oraz wyciągania wniosków.

Rzetelność jest ostatnim z opisanych testów. Test rzetelności zwraca uwagę na stosowanie właściwych procedur i dokumentacji procesu badawczego w taki sposób, aby inny badacz mógł je powtórzyć. Test ma za zadanie zmniejszyć ryzyko zafałszowania wyników i minimalizowanie popełnienia błędu. Ciekawą propozycją prowadzenia dokumentacji podczas realizacji badań z wykorzystaniem omawianej metody jest stworzenie protokołu studium przypadku, gdyż „jego celem jest dostarczenie badaczowi wskazówek do gromadzenia danych z jednego przypadku” (s. 115). Prowadzenie takiego protokołu ma zatem znaczenie nie tylko dla odbiorców i ewentualnych przyszłych badaczy chcących powielić realizowane badanie, ale również dla badacza.

Jak zostało to opisane powyżej, protokół studium przypadku rzeczywiście może być ważnym narzędziem zarówno dla badacza, jak i innych osób (instytucji) związanych z projektem badawczym oraz odbiorców. Propozycja budowy takiego raportu zaprezentowana w omawianej książce zakłada jego cztery główne części: (1) ogólna charakterystyka studium przypadku, (2) procedury gromadzenia danych, (3) pytania stawiane na etapie gromadzenia danych oraz (4) wytyczne do raportu ze studium przypadku. Propozycję struktury protokołu należy jednak traktować raczej jako pewien drogowskaz do opracowania

własnego dokumentu, niż wiernie próbować odzwierciedlić propozycje autora. Autor wskazuje np., że głównymi zagadnieniami, które powinny być opisane w ramach procedur gromadzenia danych, są: (1) nawiązywanie kontaktu z instytucjami lub osobami, które będą udzielały wywiadów, (2) przygotowanie odpowiedniego wyposażenia do badań terenowych, (3) opracowanie procedury korzystania w razie potrzeby z pomocy i wskazówek innych członków zespołu lub kolegów badaczy, (4) sporządzenie klarownego harmonogramu badań oraz (5) zapewnienie rezerw na nieprzewidziane sytuacje, takie jak zmiany dostępności badanych osób czy wahania samopoczucia, nastroju i motywacji badacza w trakcie pracy (6) zapewnienie ochrony uczestników badania (s. 120–121).

Przedstawione powyżej zagadnienia mogą wydawać się dla wielu badaczy oczywistymi aspektami prowadzenia badań społecznych, przez co ich opisywanie w protokole studium przypadku może zostać uznane za stratę czasu. Należy jednak wskazać, że w pełni udokumentowane badania mogą służyć jako tak zwane „studia edukacyjne”, czyli badania, których techniczny opis procedur stanowi podstawę do nauki dla mniej doświadczonych badaczy. Taki charakter mają jednak podręczniki (w tym omawiany w niniejszej recenzji), a nie raporty z badań. Zatem wydaje się, że dużo cenniejszymi procedurami z metodologicznego punktu widzenia (np. w celu powielenia lub replikacji badań), które mogłyby być opisane w tej części protokołu, są (1) procedury dostosowania badań do ograniczeń czasowych i budżetowych, (2) procedury postępowania w specyficznych przypadkach realizacji badań wśród osób, do których trudno dotrzeć, (3) procedury działania w przypadku specyficznych warunków ewaluacji instytucji lokalnych, (4) procedury postępowania w przypadku zagadnień związanych ze specyfiką wykorzystania *case study* w badanym temacie (np. społeczności lokalnych). Dodatkowo, przywołane przez autora procedury zapewnienia ochrony uczestników są rzeczywiście ważne, aczkolwiek w podręczniku nie otrzymujemy informacji na temat tego, jak je zapewnić, a jedynie, że należy je opisać. Dla szeregu badaczy sprawa ta może wydawać się mało istotna i mogą zaniedbywać tę stronę prowadzenia badań. Jest to jednak ważna kwestia, w której wypracowanie standardów (na wzór kodeksu ESOMAR⁶) byłoby korzystne zarówno dla badacza, który wiedziałby, jak postępować, jak i badanych, którzy mogliby w każdej chwili badania zapoznać się z procedurą zapewnienia im ochrony.

Ważną rzeczą, na którą zwraca uwagę autor, jest kwestia porządkowania danych oraz możliwości ich analitycznego wykorzystania. Wskazując na pięć

⁶ ESOMAR (*European Society for Opinion and Marketing Research*), Europejskie Stowarzyszenie Badaczy Opinii Publicznej i Rynku jest organizacją ukierunkowaną na podnoszenie standardów jakościowych oraz etycznych w badaniach rynkowych i społecznych. Organizacja, wspólnie z ICC (Międzynarodową Izbą Handlu) opracowała „Międzynarodowy Kodeks postępowania w badaniach rynkowych i społecznych”, który reguluje wiele zagadnień dotyczących procesu badawczego, interakcji z badanymi, a także pracy nad wynikami badań.

poziomów pytań, jakie badacze mogą zadać podczas prowadzenia studium przypadku (poziom pytań odnoszących się do osób udzielających wywiadu, poziom pytań odnoszących się do jednostkowego przypadku, poziom pytań dotyczących prawidłowości stwierdzonych w wielu przypadkach, poziom pytań dotyczących całego studium, poziom pytań normatywnych dotyczących praktycznych zaleceń i wniosków wykraczający poza ramy studium), autor zwraca uwagę na możliwe problemy związane z adekwatnością ich stawiania do przyjętej w badaniach jednostki analizy. Zdarza się bowiem często, że np. wywiady z pojedynczymi pracownikami danej instytucji, bądź analiza pojedynczych projektów realizowanych w ramach programu, stają się podstawą do wnioskowania o instytucji bądź programie. Jest to oczywiście pomieszenie porządków, jednak pokusa przenoszenia wniosków z analizy jednostkowej na analizę przypadku jest duża. W związku z tym należy szczególnie pamiętać o tym, aby zdawać pytania adekwatne do porządku, w jakim chcemy prowadzić analizę.

Kolejny rozdział publikacji dotyczy gromadzenia danych. Autor skupia swoją uwagę na sześciu najczęściej stosowanych typach źródeł danych, którymi są: (1) dokumentacja, (2) materiały archiwalne, (3) wywiady, (4) obserwacja bezpośrednia, (5) obserwacja uczestnicząca, (6) artefakty fizyczne. Omówienie każdego z typów źródeł zwraca uwagę na szereg problemów związanych z ich wykorzystaniem. Podobnie jak w przypadku poprzednich rozdziałów, także i tutaj warto zwrócić uwagę na kilka kwestii. Autor wskazując na doniosłość zbierania dokumentacji oraz przeglądania archiwów w pracy nad studium przypadku wskazał kilka zasad, których należy przestrzegać i na co należy zwracać uwagę, aby zbierane dane spełniały rygor obiektywności, trafności, rzetelności i wiarygodności. Warto byłoby uzupełnić ten opis również o strategię radzenia sobie z trudnościami, np. co zrobić, jeśli instytucje nie chcą udostępnić określonych dokumentów, albo zebrane w dokumentach dane oficjalne są sprzeczne z informacjami zgromadzonymi w inny sposób, np. podczas wywiadów, kiedy respondenci opowiadają o „prawdziwej” rzeczywistości, w odróżnieniu od „papierowej”, która „musi się zgadzać” w celach sprawozdawczych. Jak w tej sytuacji powinien postąpić badacz i jak pogodzić te dwa – często skrajnie różne – stanowiska? Taki stan rzeczy jest spotykany np. w projektach ewaluacyjnych projektów europejskich, gdzie statystyki i prowadzony monitoring z reguły muszą wskazywać na powodzenie realizacji projektu, aby wydawane środki nie musiały zostać zwrócone.

Kolejną ciekawą kwestią, na którą zwraca uwagę autor, jest tworzenie, oprócz raportu z badania, bazy danych z uwzględnieniem danych zebranych w ramach studium przypadku (s. 155). Jest to w badaniach jakościowych dokument rzadko spotykany. Jego obecność (np. w postaci załącznika do raportu z badań) może wskazywać na wysoką jakość przeprowadzenia studium przypadku. Dodatkowo, przygotowanie bazy danych pozwala krytycznie odnieść się

do danych źródłowych, a nie jedynie do opisu zawartego w raporcie, który z reguły jest już opatrzony narracją. Utworzenie takiego dokumentu znacząco wpływa na zwiększenie rzetelności całego studium przypadku. Baza danych może zawierać zestawienie zarówno z notatek z badań terenowych, dokumentów, materiałów tabelarycznych oraz narracji, które są zbierane i tworzone podczas procesu badawczego.

Rozdział piąty poświęcony został tematyce analizy danych. Autor słusznie wskazuje już w pierwszych akapitach, że ważnym zagadnieniem podczas przygotowywania procesu badawczego jest opracowanie pewnej strategii analitycznej, w której pomocne mogą być między innymi narzędzia komputerowej analizy gromadzonych danych (CAQDAS – Computer Assisted Qualitative Data Analysis Software). Dalej, autor wskazuje na cztery możliwe strategie ogólne, które mogą stanowić przykład, jak przygotować się i jak przeprowadzić analizę zbieranych danych (zarówno ilościowych, jak i jakościowych) w ramach studium przypadku. Są to kolejno: (1) odwoływanie się do założeń teoretycznych, (2) opracowanie danych „od podstaw”, (3) tworzenie opisu przypadku, oraz (4) sprawdzanie prawdopodobnych konkurencyjnych wyjaśnień. Przedstawione strategie mogą być stosowane łącznie lub rozłącznie, a wpływ na to mogą mieć osobiste preferencje badacza, charakter zebranych danych, doświadczenie badacza, a także przedmiot analizy. Autor zachęca również do próby wypracowania własnej strategii ogólnej analizy danych (s. 174), jednak nie wskazuje przy tym, w jaki sposób można ją wypracować. Strategia ogólna wydaje się niezwykle ważną i złożoną ramą, która ma doniosły wpływ na samą interpretację, a przez to wnioski z badań. Wobec tego należy ostrożnie stawiać tezy o dowolnym jej stosowaniu i dobieraniu. Wydaje się, że jeżeli książka aspiruje do miana podręcznika i/lub przewodnika po studium przypadku, powinna zawierać więcej praktycznych wskazówek wraz z uzasadnieniami metodologicznymi i teoretycznymi wyboru danej strategii.

W dalszej części rozdziału omówionych zostało pięć technik analitycznych: (1) dopasowywanie wzorców, (2) budowanie eksplanacji, (3) analiza szeregów czasowych, (4) modele logiczne, (5) synteza przekrojowa. Techniki analityczne mogą być wykorzystywane łącznie lub rozłącznie w ramach wcześniej przedstawionych ogólnych strategii. Odpowiednie stosowanie technik ma na celu głównie pomoc w wyeliminowaniu problemów związanych z trafnością zewnętrzną i wewnętrzną w realizowanym projekcie studium przypadku. Autor słusznie wskazuje, że ich stosowanie powinno być wypadkową zarówno przedmiotu badań, jak i preferencji, i doświadczeń badacza. Są to swego rodzaju narzędzia, które badacz powinien doskonalić w ramach pracy nad własnym warsztatem. Nie omawiając szczegółowo każdej z nich, wyjątkowo ciekawą techniką analityczną wydaje się budowa modeli logicznych. „Model logiczny wyznacza i operacjonalizuje złożone ciągi zdarzeń w długim okresie. Zdarzenia te

przyporządkowuje powtarzalnym wzorcom przyczyny-skutku-przyczyny-skutku, w których zmienna zależna (zdarzenie) na wcześniejszym etapie staje się zmienną niezależną (zdarzenie przyczynowe) do następnego etapu” (s. 187). Upraszczając, można powiedzieć, że omawiana technika polega na dopasowaniu zaobserwowanych empirycznie elementów rzeczywistości społecznej do tych wynikających i przewidywanych na podstawie przyjętej teorii. Przy opisie różnych poziomów tworzenia modeli logicznych autor zwraca uwagę na dwie niezwykle istotne kwestie, które wydają się warte podkreślenia zarówno dla początkujących, jak i bardziej zaawansowanych badaczy. Podczas prowadzenia analizy zebranego materiału może się zdarzyć, że badacz odnosi się do pewnych faktów, stara się odczytać sekwencję wydarzeń tak, aby stworzyć rzeczywisty model przyczynowo skutkowy (s. 194). Tym samym, niejednokrotnie skupia się na samych faktach „tu i teraz” pomijając cały kontekst (w mikro i makro skali) oraz czynniki, które doprowadziły do ich wystąpienia. Naraża to tak przeprowadzoną analizę na zbytne ograniczenie procesualnej perspektywy stawania się społeczeństwa (Sztompka 2005). Próba uchwycenia rzeczywistości w fotografii jest cennym zasobem wiedzy, jednak jest również pewnego rodzaju uproszczeniem. Wyciągane na podstawie tak zbudowanego modelu wnioski mogą nie odzwierciedlać w pełni przedmiotu badań.

Drugą wspomnianą kwestią jest podkreślenie przez autora znaczenia zmiennych kontekstowych w analizie zebranego materiału (s. 195). Doświadczenie badacza wskazuje na to, że plan gromadzenia zmiennych kontekstowych, które będą wykorzystywane do analizy danych jest ważnym elementem już podczas stawiania hipotez. Zmienne kontekstowe należy brać pod uwagę, gdyż to one często pomagają zrozumieć istotę zmiany i/lub pozwalają formułować wyjaśnienia konkurencyjne wobec przyjętej teorii. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku praca ze zmiennymi kontekstowymi pozwala zwiększyć rzetelność i wiarygodność analiz.

Książka zdaje się spełniać zarówno wymogi stawiane podręcznikowi akademickiemu dla studentów pierwszych lat studiów, jak i bogatej merytorycznie pozycji dla zaawansowanych badaczy borykających się i próbujących stawić czoło problemom związanym z realizacją studiów przypadku. W książce można zauważyć wiele starań autora, aby jak najprościej i praktycznie opisać proces przygotowania koncepcji badania, prowadzenia badań terenowych i tworzenia raportu z badań. Znajduje się tutaj również sporo informacji ciekawych dla zaawansowanych praktyków. Taki niezdefiniowany do końca charakter książki miejscami może sprawić trudności dla obu grup odbiorców, gdyż treści podstawowe i zaawansowane nie zostały wyraźnie od siebie oddzielone. Przeplatanie fragmentów opisowych i ogólnie pokazujących techniki badawcze z fragmentami bardzo szczegółowymi może dezorientować czytelnika i niepotrzebnie komplikować postrzeganie metody i wykorzystywanych w niej technik (np. niejasny

podział rodzajów wywiadów na wywiady wydłużone, skrócone oraz sondażowe – s. 142–144, czy bardzo skrótowy i niejasny opis wywiadów FGI zamieszczony na stronie 144). W rozdziałach odnajdziemy również fragmenty, które wydają się być przeznaczone wyłącznie dla doświadczonych badaczy, jak np. próba opisu umiejętności i predyspozycji badacza studium przypadku (s. 103–109). Autoanaliza możliwości i potencjału do prowadzenia badań z wykorzystaniem omawianej metody badawczej jest trudnym zadaniem, do którego może podejść badacz o dużym doświadczeniu badawczym i po uprzedniej realizacji wielu, zróżnicowanych studiów przypadków, które to doświadczenia dadzą badaczowi przesłanki do autoewaluacji. W innym miejscu autor używa do ogólnego opisu potrzeby wykorzystania oprogramowania komputerowego w projektach badawczych sformułowania „wyszukiwanie typu boolowskiego” (s. 166). To nieobjaśnione pojęcie, użyte w części książki, która zdecydowanie dedykowana jest nowicjuszom w dziedzinie badań społecznych, wprowadza niepotrzebne skomplikowanie prezentowanego zagadnienia.

Reasumując, książkę można polecić zarówno badaczom społecznym, którzy po raz pierwszy chcą przeprowadzać badania metodą studium przypadku, jak i tym, którzy są już doświadczeni w realizacji badań z jej zastosowaniem. Każdy z odbiorców powinien wyciągnąć z lektury ciekawe i ważne dla siebie wnioski. Omówione w książce przykłady, które obrazują zastosowanie omawianej metody sugerują, że inspiracji może w niej szukać zarówno socjolog, jak i psycholog, antropolog czy politolog. Najważniejszymi zaletami prezentowanej pozycji jest jasność wywodów, łatwa praca z książką ze względu na jej strukturę i formę edycyjną, kompleksowość oraz mnogość opisów zrealizowanych badań z wykorzystaniem studium przypadku.

Literatura

- Babbie, Earl. 2003. *Badania społeczne w praktyce*. Tłum. W. Betkiewicz i inni. Warszawa: WN PWN.
- Badzińska, Ewa i Edyta Gołąb-Andrzejak. 2015. *Satysfakcja klientów jako źródło sukcesu organizacji – studium przypadku*. „Problemy zarządzania, finansów i marketingu” 41, t. 1: 81–91.
- Bielińska, Katarzyna. 2012. *O miłości partnerskiej u osób po chorobie nowotworowej – studium przypadku*. „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 3: 78–91.
- Bodanko, Anatol. 2012. *Geneza, istota i zastosowanie praktyczne metody indywidualnych przypadków*. „Nauczyciel i Szkoła” 1 (51): 177–195.
- Burski, Jacek. 2016. *Klasa średnia a perspektywa biograficzna. Empiryczne studium przypadku*. „Przegląd Socjologii Jakościowej” tom XII, 2: 78–93.
- Broszkiewicz, Wojciech. 2010. *Kapitał kulturowy młodego pokolenia Polski współczesnej. Studium na przykładzie wybranych społeczności Podkarpacia*. Rzeszów. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

- Charmaz, Kathy. 2016. *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. Tłum. B. Komorowska. Warszawa: WN PWN.
- Haber, Lesław H. 2001. *Mikrospołeczność informacyjna: na przykładzie miasteczka internetowego Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie*. Kraków. Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH.
- Ilnicka-Jordan, Paulina. 2015. *Skuteczność ustawy o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów – studium przypadku*. *Administracja. „Teoria – Dydaktyka – Praktyka”* (41) 4: 122–144.
- Karkowska, Marta. 2016. *Międzypokoleniowe transmisje pamięci. Na podstawie badań we wsiach świętokrzyskich*. „*Studia Socjologiczne*” 3(222): 101–132.
- Kilańska, Dorota, Milena Staszewska, Natalia Urbanek, Aleksandra Andrzejak i Justyna Purgał. 2014. *Planowanie opieki według międzynarodowego standardu ICNP® w Podstawowej Opiece Zdrowotnej — studium przypadku*. „*Problemy Pielęgniarstwa*” 22, 4: 539–545.
- Knasiński, Maciej. 2015. *Rozwój systemu controllingu w POL-EKO-APARATURA SP.J. – studium przypadku*. „*Ekonomiczne Problemy Usług*” 120: 37–51.
- Kowalska, Małgorzata. 2015. *Strategie dyscyplinowania dzieci stosowane przez rodziców nieheteroseksualnych i ich partnerów – studium przypadku*. „*Przegląd Badań Edukacyjnych*” 1, 20: 83–102.
- Lipset, Seymour Martin, Martin Trow i James Coleman. 1956. *Union Democracy: The Inside Politics of the International Typographical Union*. New York: Free Press.
- Mieñkowska-Norkiene, Renata. 2012. *Konflikty w rządzeniu ponadnarodowym – studium przypadku Unii Europejskiej*. „*Studia Politologiczne. Marketing polityczny i komunikowanie polityczne. Nowe zjawiska, nowe wyzwania*” 24: 348–368.
- Olejniczak, Karol, Marek Kozak i Bartosz Ledzion (red.). 2008. *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Rozmus, Paweł, Dorota Jedlikowska i Kamil Łuczaj. 2014. *Polityka społeczna wobec niepełnosprawności. Teoria badań i praktyka działań na podstawie konkretnych przedsięwzięć realizowanych na rzecz osób niepełnosprawnych*. „*Studia Socjologiczne*” 2(213): 63–83.
- Sztompka, Piotr. 2005. *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Znak.
- Uziębło, Aldona. 2016. *Ocena gospodarki finansowej przedsiębiorstwa ze szczególnym uwzględnieniem zdolności do spłaty zobowiązań krótkoterminowych. Studium przypadku: Grupa Kapitałowa Alma Market SA oraz Spółka Alma Market SA w latach 2011–2015*. „*Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*” tom 9: 313–336.
- Wygnańska, Joanna. 2016. *Doświadczenie biograficzne życia w dwóch kulturach. Studium biograficzne przypadku*. „*Przegląd Socjologii Jakościowej*” XII, 2: 168–190.